

آیا حضرت زهرا (س) در روضه دفن است؟

محمد صادق نجمی

در فصلنامه وزین «میقات حج» سلسله مقالاتی با عنوان «تاریخ حرم ائمه بقیع علیهم السلام» آوردیم و در شماره هفتم درباره محل قبر حضرت زهرا، که آیا در داخل بیت خویش قرار گرفته و یا در بقیع، بحث نمودیم و اینک این مقاله می تواند به صورت مکمل همان بحث و یا به عنوان یک مبحث مستقل مطرح شود:

الشأن، در داخل بیت شریفش به خاک سپرده شده است.

حال باید دید اولاً دفن شدن آن حضرت در روضه مطهره، که گاهی به عنوان احتمال سوم مطرح شده، در چه حدی از قوت و استحکام برخوردار است؟ و ثانیاً منظور از «روضه» چیست و حدود آن کدام است؟

تذکر این نکته نیز لازم است که بیان ضعف احتمال وجود قبر شریف آن حضرت در محلی، به هیچ وجه دلیل نفی ثواب

نتیجه بحث پیشین این شد که: احتمال وجود قبر شریف حضرت زهرا علیها السلام در بقیع، که در کتب تاریخ عنوان شده، احتمالی است ضعیف و برگرفته از اقوال و منابع گروهی از موزخان و علمای اهل سنت. و در روایات شیعه و از دیدگاه علمای بزرگ ما، دلیل صریح و روشنی که مؤید این احتمال باشد وجود ندارد و آنچه در روایات اهل بیت علیهم السلام بر آن تأکید شده و محدثان و شخصیت‌های علمی گذشته ما بر آن تأکید دارند، این است که پیکر آن بانوی عظیم

آن بزرگوار نقل گردیده است. در فضیلت روضه مطهر، حدیث‌های متعددی از طریق اهل سنت و شیعه و در منابع حدیثی هر دو گروه از پیامبر ﷺ نقل شده است. همچنین در بیان ائمه علیهم السلام و در گفتار علما و دانشمندان^۱ بر عبادت و دعا در این نقطه از مسجد تأکید و سفارش شده است:

حدیثی است از پیامبر خدا ﷺ که فرمود:

«ما بَيْنَ بَيْتِي وَمَنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ وَمَنْبَرِي عَلَى حَوْضِي»^۲
 «فاصله بیت و منبر من باغی است از باغ‌های بهشت و منبر من در بالای حوض من قرار گرفته است»

و در حدیث دیگر آمده است:

«وَمَنْبَرِي عَلَى تَرْعَةٍ مِنَ الْجَنَّةِ»
 «منبر من در کنار دری از درهای بهشت قرار گرفته است.»

در روایت دیگر، امام صادق علیه السلام به معاویه بن عمار فرمود: «در کنار منبر بایست و حمد و ثنای خدا را به جای آور و حاجت خود را بخواه؛ زیرا پیامبر ﷺ فرموده: «بین منبري و بيتي روضة من رياض الجنة»^۳.

زیارت و استحباب عرض ارادت نسبت به آن بانوی عزیز در آن محل نیست؛ زیرا استحباب زیارت معصومین علیهم السلام از هر نقطه، دور یا نزدیک، مسلم و ثابت است، به ویژه که این زیارت در روضه مطهر و در کنار قبر رسول خدا ﷺ و یا در بقیع، یا در کنار قبور ائمه هدی باشد و حد اقل فایده و نتیجه‌ای که بر تأیید و تقویت یک احتمال مترتب است - افزون بر جنبه علمی و روشن شدن یک موضوع حساس تاریخی مذهبی - حصول یک نوع اطمینان و جلب توجه زائران آن بانوی بزرگوار است که اعتماد و ظن به وجود قبر شریف در یک محل، هر چه بیشتر و قوی‌تر باشد توجه باطنی و حضور قلب به هنگام زیارت در آن مکان نیز بیشتر و افزون‌تر می‌شود و نعم المطلوب!

روضه مطهره و فضیلت آن

آنچه به عنوان «روضه» مطرح است، آن بخش از مسجد النبی است که در میان منبر و خانه یا خانه‌های پیامبر ﷺ قرار گرفته است.

اصطلاح «روضه» و نامگذاری این مکان مقدس بدین اسم، برگرفته از گفتار رسول خدا و از متن حدیث‌هایی است که از

مسجد الحرام، و یا یک نماز در آن معادل است با ده هزار نماز در سایر مکانها و بقاع، طبعاً پاداش عبادت و نماز در «روضه» که به وسیله شخص رسول خدا ﷺ معرفی شده است، به مراتب افزون تر خواهد بود و چنین ثواب و پاداش، که قطره‌ای است از اقیانوس بیکران فضل و رحمت الهی، می‌تواند نیل به بهشت برین و رسیدن به مرتبه‌ی اعلای غفران الهی و صعود به درجاتی از قلّه رضوان خداوندی گردد؛ «وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ». به هر حال همه این مواهب و کرامتها از روضه مطهر سرچشمه گرفته است.

حدود روضه:

چون درباره روضه مطهره، افزون بر حدیث گذشته، احادیث متعدد دیگر با الفاظ و متون مختلف نقل گردیده است و ظاهراً در مضمون این احادیث تضاد و تنافی وجود ندارد و در نتیجه می‌تواند صدور این احادیث در زمانهای مختلف و گویای مصداقی از روضه و بیانگر بخشی از ابعاد آن باشد، لذا در میان محدثان و مدینه‌شناسان اهل سنت از قرنهای اول اسلام، در حدود روضه، نظریات گونه‌گون وجود داشته است، و در مقابل این نظریات،

علما و دانشمندان در توضیح مفهوم این حدیث شریف و در بیان تشبیه این مکان مقدس به «روضه‌ای از ریاض جنت» وجوه مختلفی ذکر کرده‌اند که نقل آنها خارج از موضوع است ولی به طور اجمال آنچه در مفهوم این حدیث به نظر می‌رسد این است که روضه و این بخش از مسجد النبی در نزول رحمت الهی و استجابت دعای مؤمنان و نیل بندگان به سعادت معنوی و اخروی، همانند روضه‌ای است از ریاض جنت. آری این مکان مقدس از نظر فضیلت و شرافت در حدی است که از تصوّر، خارج و فکر ما از درک حقیقت آن عاجز و قاصر است؛ زیرا با مقایسه این حدیث شریف با حدیث دیگر درباره مسجد رسول خدا ﷺ که فرمود: «صلاة في مسجدي هذا خيرٌ من ألف صلاة في سواه من المساجد الا المسجد الحرام»^۴ یا «صلاة في مسجدی هذا تعدل بعشرة آلاف صلاة»^۵ می‌توان به آن افق اعلا که روضه مطهر قرار دارد تماشا کرد و به اهمّیت و فضیلت عبادت در این مکان شریف و ارزش و ثواب دعا و نیایش در این نقطه از مسجد پی برد که اگر نماز خواندن در جای جای مسجد النبی بهتر از هزار نماز در همه مساجد، حتی مسجد الاقصی بجز

مصلاً، محراب رسول خدا است که در داخل مسجد قرار دارد یا مقصود از آن، مصلاًیی عید رسول الله ﷺ است که در بیرون مسجد و سمت غربی آن، به صورت میدان وسیع وجود داشت و آن حضرت نمازهای عید را در آنجا می‌گزارد که بیشتر علما گویند منظور از آن، معنای دوم و مصلاًیی نماز عید است.

به هر حال بر اساس مضمون این احادیث، در میان اهل سنت در «تعیین حدود روضه» سه وجه یا سه نظریه به وجود آمده است:

نظریه اول:

حدود روضه در طرف شرق مسجد، از محدوده بیت رسول خدا آغاز و تا محدوده منبر ادامه می‌یابد و عرض آن در طرف بیت محاذی آن و وسیعتر است و هر چه به طرف منبر امتداد پیدا می‌کند، از وسعت آن کاسته می‌شود تا به حد منبر می‌رسد. بنابراین نظریه روضه دارای مساحتی مثلثی شکل است و رأس آن منبر و قاعده آن را بیت تشکیل می‌دهد، این نظریه گرچه در اوایل مورد قبول عده‌ای قرار گرفت ولی به تدریج اهمیت خود را از دست داد، جز در میان گروهی خاص.

ائمه علیهم‌السلام نیز حدود روضه رامشخص و برای پیروان خویش معرفی نموده‌اند. بنابر این بر خلاف علمای اهل سنت، در میان علمای شیعه تعدد نظر و اختلاف رأی در این زمینه وجود ندارد؛ (اهل البيت ادری بما فیہ!).

نگاهی به متن احادیث:

۱ - «ما بین بیتی و منبری روضه من ریاض الجنه و منبری علی حوضی».^۶

۲ - «ما بین حُجرتی و منبری روضه من ریاض الجنه».^۷

۳ - «ما بین منبری الی حُجرتی روضه من ریاض الجنه».^۸

۴ - «ما بین قبری و منبری روضه من ریاض الجنه».^۹

۵ - «ما بین مُصَلّای و بیتی روضه من ریاض الجنه».^{۱۰}

۶ - «ما بین هذه البیوت الی منبری روضه من ریاض الجنه».^{۱۱}

احادیث فوق، بجز حدیث یک و شش، همه از منابع اهل سنت نقل شده و در منابع حدیثی شیعه تنها حدیث اول و ششم نقل گردیده است.

و در مورد حدیث پنجم میان آنان اختلاف نظر وجود دارد که آیا منظور از

نظریهٔ دوم:

روضه شامل تمام مساحت مسجد النبی است که در زمان آن حضرت احداث شده است. عمدهٔ دلیل این نظریه حدیث پنجم و ششم و استفاده از واژه‌های، «بیوت» و «مصلا» است؛ زیرا بیشتر فضای مسجد در میان بیوت و منبر و همه مسجد در میان بیت و مصلاً قرار دارد و برای اثبات این نظریه، «خطیب» که یکی از علمای اهل سنت است، کتابی نوشته به نام «دلالات المسترشد علی أنّ الروضة هی المسجد» و یکی دیگر از علما به نام شیخ صفی الدین مدنی در ردّ نظریهٔ خطیب و کتاب او کتابی تألیف کرده و پس از این دو کتاب، مورّخ و محقق مدینه‌شناس؛ سمهودی (متوفای ۹۱۱) کتابی تألیف کرده به نام «رفع التعرض والانکار لبسط روضة المختار» و به طوری که خود مؤلف می‌گوید: وی در این کتاب دو تألیف قبلی را تلخیص و دو نظریه مخالف را به هم نزدیک ساخته است.^{۱۲}

به طوری که از نام کتاب پیداست، وی سرانجام نظریهٔ خطیب و شمول روضه به همهٔ فضای مسجد را تأیید کرده است.

سومین نظریه:

اینکه روضه نه همهٔ مسجد است و نه آن بخش مثلثی شکل، بلکه از طرف شرق، از حجرهٔ رسول خدا ﷺ شروع و در همان حد و به موازات حجره تا محاذی منبر امتداد پیدا می‌کند و در جنوب و شمال، از دیوار محراب پیامبر شروع و تا ستون سوم، در سمت شمال را شامل می‌شود.

بنابر این قول، روضه به شکل مربع است که در این محدوده دوازده ستون قرار دارد؛ چهار ستون ردیف هم از شرق به غرب و سه ستون از سمت قبله به شمال. و منظور از این دوازده ستون ستونهای داخل فضای مسجد است نه ستونهایی که در داخل دیوار قبله و محراب و یا در داخل دیوار حجره قرار گرفته‌اند. و این مساحت، از شرق به غرب حدود بیست و دو متر و از قبله به سمت شمال پانزده متر و در جمع حدود سیصد و سی متر است.

در میان علمای اهل سنت، این قول اخیر مشهورتر از دو قول پیشین است و لذا این ستونها از دوران سلطان سلیم (متوفای ۹۲۶ هـ.) و به دستور وی با نصب مرمر سفید تا وسط آنها علامت گذاری و مشخص گردیده است و در زمان سلطان عبدالمجید (متوفای ۱۲۷۷ هـ.) که قسمتی

روایاتی است که از ائمه علیهم السلام نقل شده، از جمله:

کلینی رحمته الله با اسناد از مرازم و او از امام صادق علیه السلام نقل می‌کند:

«قَالَ سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَمَّا يَقُولُ النَّاسُ فِي الرَّوْضَةِ، فَقَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله فِيمَا بَيْنَ بَيْتِي وَمَنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ وَمَنْبَرِي عَلَى تُرْعَةٍ مِنْ تَرَاعِ الْجَنَّةِ فَقُلْتُ لَهُ جُعِلَتْ فِدَاكَ فَمَا حَدَّ الرَّوْضَةِ، فَقَالَ وَبَعْدُ أَرْبَعِ اسَااتِينَ مِنَ الْمَنْبَرِ إِلَى الظَّلَالِ. فَقُلْتُ جَعَلْتَ فِدَاكَ مِنَ الصَّحْنِ فِيهَا شِيءٌ؟ قَالَ: لَا»^{۱۴}

مرازم می‌گوید: «از امام صادق علیه السلام پرسیدم از آنچه مردم (اهل سنت) در روضه می‌گویند، فرمود: رسول خدا صلى الله عليه وآله فرموده است فاصله بیت و منبر من باغی از باغهای بهشت است و منبر من بر دری از درهای بهشت قرار گرفته است. عرض کردم فدایت شوم! حد روضه کدام است؟ فرمود: فاصله چهار ستون، از منبر تا سایه بانها. عرض کردم فدایت شوم! از صحن مسجد هم چیزی جزو روضه هست؟ فرمود: نه»

بر اساس مضمون این روایت و امثال آنست که ابن شهر آشوب نظر علمای شیعه را چنین نقل می‌کند:

از شمال مسجد را توسعه دادند، این علامت گذاری تجدید و در سال ۱۴۰۴ هـ. برای سومین بار ترمیم و تزیین گردید.^{۱۳}

و بر همین مبنی است که ازدحام حجاج و زائران در این بخش بیش از دیگر نقاط مسجد است و برای نماز خواندن و دعا و زیارت در این قسمت اهمیت بیشتری می‌دهند.

حدود روضه از دیدگاه شیعه:

نظریه شیعه در محدوده روضه، هم در طول و هم در عرض، با اقوال اهل سنت متفاوت است. و طبق روایاتی که از ائمه هدی علیهم السلام نقل شده، روضه نه همه فضای مسجد است و نه تنها آن بخش از مسجد که در دو قول گذشته از اهل سنت نقل کردیم، بلکه محدوده روضه از دیوار محراب در جنوب، که امروزه با نرده‌های فلزی مشخص است، آغاز و در شمال، به چهارمین ستون منتهی می‌گردد؛ یعنی یک ستون علاوه بر آنچه اهل سنت می‌گویند و حد دوم آن در شرق، داخل بیت پیامبر صلى الله عليه وآله و بیت فاطمه زهرا علیها السلام است و در سمت غرب محاذی منبر شریف می‌باشد.

دلیل حدّ اوّل (از جنوب تا شمال)

«وقالوا حدّ الروضة ما بين القبر والمنبر الى الأساطين التي تلي صحن المسجد»^{۱۵}.

همچنین از مضمون این روایت و روایات دیگر و نقل مدینه شناسان استفاده می‌شود که مدتی طولانی و در زمان ائمه علیهم‌السلام بخشی از مسجد (بیرون از مسجد اصلی) در سمت شمال و در نزدیکی صحن، دارای سایه‌بانی بوده که از آن به «ظلال» و «مظله» تعبیر شده است.

این بود حد روضه از جنوب به سمت شمال.

و اما در سمت شرق مسجد، همانگونه که گفتیم حد روضه عبارت است از فضای داخلی بیت رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و همچنین داخل بیت فاطمه زهرا علیها‌السلام و در غرب عبارت است از محاذی این بیوت تا موازات منبر شریف.

و در این زمینه نیز روایاتی در منابع حدیثی نقل گردیده است که متن بعضی از آنها را در اینجا می‌آوریم:

۱ - کلینی با اسناد از جمیل بن درّاج نقل می‌کند که:

«سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه‌السلام يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم مَا بَيْنَ مِنْبَرِي وَبَيْتِي

روضه من رياض الجنة ومنبري على ثرعة من ثرع الجنة وصلاة في مسجدي تعدل ألف صلاة فيما سواه من المساجد إلا المسجد الحرام. قال جميل قلت له بيوت النبي وبيت علي منها؟ قال: نعم و أفضل»^{۱۶}.

جمیل می‌گوید: «از امام صادق علیه‌السلام شنیدم که می‌فرمود: فاصله منبر و خانه‌های من باغی است از باغ‌های بهشت و منبر من در بالای دری از درهای بهشت قرار دارد و یک نماز در مسجد من معادل هزار نماز در سایر مساجد، بجز مسجد الحرام است. جمیل می‌گوید: پرسیدم آیا خانه‌های پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و خانه‌های علی علیه‌السلام هم از روضه است؟! فرمود: آری، بلکه افضل‌اند.»

به طوری که ملاحظه می‌کنید در متن این روایت، مانند حدیث ششم که از منابع اهل سنت آوردیم، به جای «بیت»، «بیوت» به صورت جمع آمده است و در این روایت همه خانه‌های پیامبر و خانه‌های امیر مؤمنان علیه‌السلام که در واقع آن هم از بیوت النبی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است، جزو روضه معرفی گردیده‌اند.

۲ - همچنین جمیل بن درّاج نقل می‌کند که:

«قلت لأبي عبد الله عليه‌السلام: الصلاة في

و فاطمه علیها السلام به عمل آمده ناظر به وضعیت آن زمان است.

آیا قبر فاطمه علیها السلام در روضه است؟!

پس از روشن شدن این مطلب که «از نظر ائمه هدی علیهم السلام روضه دارای مفهوم وسیعتر و شامل بیت پیامبر و بیت فاطمه می باشد.» این موضع نیز روشن می شود که مسأله دفن شدن آن بزرگوار در روضه، که به صورت یکی از احتمالات از سوی گروهی از علما مطرح گردیده، حتی در صورت وجود دلیلی بر این موضوع، در واقع مکمل روایاتی خواهد بود که با صراحت دلالت دارند بر اینکه پیکر آن بانو در داخل بیت خویش به خاک سپرده شده است.

اینک بعضی از روایاتی را که در این زمینه نقل شده، می آوریم و آنگاه به احتمال دفن شدن آن حضرت در روضه و علت پیدایش این احتمال می پردازیم:

۱ - ابونصر بزنطی از حضرت رضا علیه السلام نقل می کند که: از آن حضرت درباره محلّ قبر فاطمه علیها السلام پرسیدم، فرمود: «دُفِنَتْ فِي بَيْتِهَا فَلَمَّا زَادَتْ بَنُو أُمِّیَّةٍ فِي الْمَسْجِدِ صَارَتْ فِي الْمَسْجِدِ».^{۱۹}

۲ - بزنطی همچنین می گوید از امام رضا علیه السلام از محلّ دفن فاطمه زهرا سؤال

بیت فاطمه مثل الصلاة في الروضة؟ قال: وأفضل.^{۱۷}

۳ - از یونس بن یعقوب آمده است:

«قلت لأبي عبدالله عليه السلام: الصلاة في بيت فاطمة أفضل أو في الروضة؟ قال: في بيت فاطمة»^{۱۸}

«یونس بن یعقوب گوید: از امام صادق علیه السلام پرسیدم آیا نماز در خانه فاطمه برتر است و فضیلت بیشتری دارد یا در روضه؟ فرمود: در خانه فاطمه.»

توضیح این که در سال هشتاد و هشت هجری خانه فاطمه زهرا علیها السلام و به فاصله کمی، دیگر خانه های متعلق به پیامبر اسلام، که در کنار مسجد قرار داشتند، به دستور ولید بن عبدالملک و به مباشرت عمر بن عبدالعزیز تخریب گشته، به فضای مسجد ضمیمه گردیدند و در زمان امام صادق علیه السلام تا سال ۶۶۸ به همان صورت باقی بودند و مانند سایر نقاط مسجد، به هنگام عبادت و نماز مورد استفاده قرار می گرفتند تا اینکه در این سال به دستور ملک ظاهر بپیرس بندقداری پادشاه مقتدر مصر، دور خانه پیامبر و فاطمه زهرا علیها السلام نرده کشیدند و بار دیگر از مسجد جدا کردند و این سؤالها که از نماز خواندن در خانه پیامبر

فاطمه علیها السلام مختلف است؛ بعضی از مؤرخان می‌گویند: در بقیع مدفون است و بعضی دیگر معتقدند در میان قبر و منبر؛ زیرا رسول خدا صلی الله علیه و آله فرموده است: ما بین قبری و منبری روضة من ریاض الجنة و بعضی می‌گویند در داخل خانه خودش دفن شده است.. اما نزد من قول آخر صحیح است.»^{۲۲}

۲ - شیخ طوسی (م ۴۶۰) می‌گوید:
«الأصوب أنّها مدفونة في دارها أو في الروضة»^{۲۳}

۳ - مرحوم طبرسی (از اعلام قرن ششم) می‌گوید: در محلّ قبر آن حضرت اختلاف است؛ زیرا بعضی از علما می‌گویند در بقیع دفن شده است و این قول بعید است و بعضی دیگر داخل بیت را تأیید می‌کنند و بعضی دیگر می‌گویند: در میان قبر و منبر دفن شده است. سپس می‌گوید: فرمایش رسول خدا صلی الله علیه و آله که فرمود: «بین قبری ومنبری روضة من ریاض الجنة» به این معنی اشارت دارد.^{۲۴}

۴ - سید بن طاووس (م ۶۹۳) می‌گوید:
«والظاهر أنّ ضريحها المقدّس في بيتها المكمل بالآيات والمعجزات». سپس می‌گوید: زیرا آن حضرت وصیت کرده بود که شبانه دفن شود و کسانی که آن بزرگوار،

کردم، فرمود: شخصی این موضوع را از جعفر بن محمد علیه السلام سؤال کرد که عیسی بن موسی هم در آن مجلس حاضر بوده؟ عیسی پاسخ داد: فاطمه علیها السلام در بقیع دفن شده است. آن شخص بار دیگر از امام سؤال کرد که شما چه می‌فرمایید؟ حضرت فرمود: عیسی به سؤال شما پاسخ داد. بزنتی می‌گوید عرض کردم: أصلحك الله، من با او چه کار دارم، شما نظر پدرانتان را به ما بگویید، فرمود: «دُفِنَتْ فِي بَيْتِهَا».^{۲۰}

۳ - سید بن طاووس علیه السلام از امام هادی علیه السلام نقل می‌کند که آن حضرت در جواب این سؤال که قبر مادران فاطمه زهرا علیها السلام در داخل مدینه است یا همانطور که مردم می‌گویند در بقیع؟ چنین نگاشت:
«هِيَ مَعَ جَدِّي»^{۲۱}

علما و محدثان بزرگ شیعه نیز با اینکه مضمون این روایات صریح و صحیح را پذیرفته‌اند و دفن شدن آن حضرت در داخل بیت خویش را مورد تأکید قرار داده‌اند ولی دفن شدن آن حضرت در «روضه» و یا در میان بیت و منبر را نیز به صورت احتمال مطرح ساخته‌اند. چند نمونه از گفتار آنان را می‌آوریم:

۱ - محدث بزرگ، شیخ صدوق علیه السلام (م ۳۸۱) می‌گوید: «نقلها در محلّ قبر

تأیید می‌کند بلکه این موضوع در مقابل روایات صریح و صحیح که در مورد بیت شریف وارد شده است، یک استظهار ضعیف و یک اصطیاد احتمالی است از حدیث شریف «مَایِنَ بَیْتِی وَ قَبْرِی رَوْضَةٌ مِنْ رِیَاضِ الْجَنَّةِ» بدین معنی که علما و مؤرخان این حدیث شریف را که از پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله در مورد روضه شریفه نقل گردیده است، چنین توجیه می‌کنند و این فضیلت و شرافت را چنین تعلیل می‌کنند که: شاید به جهت دفن شدن پیکر پاک دختر رسول خدا صلی الله علیه و آله در روضه مطهره است که این کرامت و فضیلت به این مکان مقدس اختصاص و تعلق یافته و موجب تفضیل و ترجیح روضه بر سایر نقاط مسجد گردیده است.

آنچه پیشتر از شیخ صدوق و طبرسی نقل کردیم، گواه صریح بر این مطلب است و گواه سوم سخن ابن شهر آشوب است که پس از نقل نظریه شیخ طوسی؛ (والأصوب أنها مدفونة في دارها أو في الروضة) می‌گوید: «و یؤید قولهُ قولُ النبی صلی الله علیه و آله: «بین قبري ومنبري روضة من ریاض الجنة».^{۲۷}

و بالاخره گواه دیگر، گفتار شیخ ابوالفتوح رازی در رساله «حسنیه» است که

تا هنگام مرگش نسبت به آنان خشمگین بود در نمازش حاضر نشوند و اگر پیکر پاک آن بزرگوار به بقیع حمل می‌شد و یا در داخل مسجد و در میان بیت و منبر دفن می‌گردید، آثار حفر قبر، کسانی را که در فکر کشف آن بودند راهنمایی می‌کرد و لذا مستور بودن قبر شریف دلیل بر این است که پیکر پاک وی به بیرون از خانه‌اش و یا به بیرون از حجره رسول خدا صلی الله علیه و آله حمل نشده است.^{۲۵}

مبنای دفن شدن در روضه چیست؟

دلیل و منشأ این احتمال چیست؟ آیا دلیل مسلم تاریخی آن را تأیید می‌کند یا روایت مورد اعتماد از پیشوایان معصوم در این زمینه وارد شده است؟!

و یا به قول شیخ طوسی رحمته الله در تهذیب، یک اختلاف نظری است که در میان علما، بدون ارائه دلیل متقن به وجود آمده است؛ «و نسبت هذا الاختلاف الى الأصحاب».^{۲۶}

پاسخ این پرسش این است: همانگونه که مرحوم شیخ طوسی اشاره کرده‌اند، از گفتار علما و محدثان ظاهر می‌شود که در این مورد نه مستند تاریخی وجود دارد و نه روایت مورد اعتماد آن را

بزرگوار از شیخ طوسی رحمته الله علیه ، می‌گوید: «وَالرَّوَايَاتَانِ الْأَوْلَتَانِ مَتَقَارِبَتَانِ وَمَنْ قَالَ أَنَّهَا دَفِنَتْ فِي الْبَقِيعِ فَبَعِيدٌ عَنِ الصَّوَابِ».^{۲۹}

یعنی «روضه» و «بیت» دارای یک مفهوم نزدیک به هم و قابل جمع هستند نه دارای مفهوم مخالف هم، که هر یک مکانی مستقل و جداگانه باشد.

گفتنی است این معنا برداشت و تحلیل صریح مرحوم علامه مجلسی نیز هست که در آخر بحث ملاحظه خواهید کرد.

علت فضیلت روضه و افضل بودن بیت فاطمه علیها السلام

پاسخ یک پرسش: در طول تاریخ میان علما این باور وجود داشته و همواره مطرح بوده است که احتمالاً حضرت فاطمه در روضه دفن گردیده و این نظریه و اعتقاد بلا فاصله با حدیث شریف «بین قبري ومنبري...» مورد تأیید قرار گرفته است. حال این پرسش پیش می‌آید که: اگر این ارتباط جای تردید دارد و این احتمال ضعیف است پس علت این تشریف و تفضیل، آن هم از زبان رسول خدا صلی الله علیه و آله چیست؟ و تفوق و فضیلت روضه بر دیگر

از زبان این بانو در حضور هارون الرشید چنین می‌گوید: ... و در میانه قبر و منبر دفن کردند به حکم حدیث «ما بین قبري و منبري روضة من ریاض الجنة».^{۲۸}

و نمونه‌های دیگر از گفتار علما و دانشمندان که نقل همه آنها موجب اطاله خواهد شد.

نتیجه این گفتارها این است که احتمال دفن شدن حضرت زهرا علیها السلام در روضه دلیل روشنی ندارد بجز برداشت ضعیف از حدیث یاد شده.

روضه و بیت یکی است

باید گفت با توجه به مضمون روایات گذشته که ائمه هدی علیهم السلام روضه را مفهوماً و یا حکماً به بیوت پیامبر صلی الله علیه و آله و بیت حضرت زهرا علیها السلام اطلاق نموده‌اند و بلکه مصداق بارز روضه و افضل از آن معرفی کرده‌اند، دفن شدن فاطمه زهرا علیها السلام در روضه، یک معنای قابل قبول و مطابق با واقع پیدا می‌کند و این موضوع با دفن شدن آن حضرت در داخل بیتش، که مضمون روایات صریح است، منافی و مخالف نخواهد بود. و چنین به نظر می‌رسد که منظور مرحوم علامه ناظر به همین معنا است. او پس از نقل اقوال سه‌گانه در مدفن آن

با قبر رسول خدا ﷺ بوده است و در این مقایسه طبق نقل سمهودی، علمای اهل سنت اجماع و اتفاق نظر دارند بر اینکه:

«آن قسمت از خانه پیامبر که پیکر پاک رسول خدا ﷺ در آن دفن گردیده، برتر از بیت خدا است و آن جایگاه مقدّس که جسم نازنین خاتم انبیا را به آغوش کشیده، برتر از کعبه است»؛^{۳۰} زیرا در اثر تماس مستقیم آن پیکر مطهر با آن مکان مقدّس و به علّت مجاورت آن تربت پاک با آن جسد مبارک، شرافت این جایگاه به اوج رسیده و برتر از عرش اعلا گردیده است. این است ملاک برتری و فضیلت قبر پیامبر نسبت به کعبه!

اگر این فضیلت و شرافت به جهت این مجاورت نصیب این مکان مقدّس گردیده که فضیلت و شرافتی مسلم و غیر قابل انکار است، پس بقعه و مکانی و روضه و بیتی که وجود مقدّس آن مشعل هدایت و جسم و روان خاتم نبوت را در حال حیاتش در خود جای داده و اشعه روحانی و فروغ معنوی وجودش از این امکان تا قیامت به جهانیان پرتو افشانی کرده، طبعاً از هر نقطه دیگر و از سایر نقاط مسجد افضل و اشرف خواهد بود!

حال بر این اساس باید گفت فضیلت

نقاط مسجد، اگر به علّت دفن شدن حضرت زهرا نیست پس چیست؟!

در پاسخ این پرسش باید گفت: جای تردید نیست که این بخش از مسجد مواجه است با بیوت رسول خدا و بیت فاطمه زهرا علیها السلام و محلّ حضور دائمی رسول خدا و جایگاه نزول وحی الهی بر آن حضرت و پایگاه عبادت، نماز و اعتکاف آن بزرگوار است. وجود محراب و منبر پیامبر صلی الله علیه و آله در این سوی مسجد که کانون عبادت و ابلاغ رسالت و ارشاد امت تا قیامت است، عامل برتری و تفوّق و موجب فضیلت این مکان بر دیگر نقاط مسجد است.

در توضیح و تکمیل این مطلب نکته‌ای را که در اهمیت و فضیلت قبر شریف رسول خدا صلی الله علیه و آله مورد بحث بوده، مطرح می‌کنیم و به دنبال آن، فضیلت و شرافت روضه و بیت پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و بیت فاطمه علیها السلام را شرح می‌دهیم.

یکی از بحثهایی که از قرون اوّل اسلام و با الهام از اخبار و احادیث در بین علما و محدّثان جریان داشته، بیان فضیلت و رجحان دو شهر مکه و مدینه نسبت به یکدیگر و مقایسه مسجد النبی صلی الله علیه و آله با مسجد الحرام در برتری و شرافت و نیز برتری آن دو نسبت به مسجد الاقصی و مقایسه کعبه

بار، به جهانیان معرفی کرده است. ۳۲. و چه فضلی! که بالاتر از آن متصور نیست و این است معنای گفتار امام صادق علیه السلام در پاسخ پرسش جمیل از بیت پیامبر و امیر مؤمنان که: آیا آنها هم از روضه است؟ می‌فرماید: «نعم و أفضل».

بررسی یک روایت مخدوش:

از مطالب گذشته به طور خلاصه معلوم شد که:

۱ - اصل فضیلت روضه مطهر بر اساس حدیث رسول خدا صلی الله علیه و آله ثابت و مسلم است ولی آیا محدوده روضه کجا است؟ جای بحث و گفتگو است.

۲ - باز معلوم شد که خانه پیامبر صلی الله علیه و آله و خانه فاطمه علیها السلام از نظر فضیلت، نه مانند روضه، بلکه افضل و برتر از روضه است و نیز ثواب عبادت و نماز در این بیوت، بیشتر می‌باشد.

۳ - همچنین فهمیدیم که برای دفن شدن پیکر پاک حضرت زهرا علیها السلام در روضه، به مفهوم فاصله قبر و منبر، دلیلی جز یک برداشت ضعیف و اظهار نظر احتمالی وجود ندارد، لیکن اگر از «روضه» معنای وسیع آن را بگیریم، که شامل بیت حضرت زهرا هم هست، دفن شدن آن حضرت در روضه

بیت فاطمه علیها السلام بیشتر و شرافت آن نسبت به سایر بیوت افزون‌تر است؛ زیرا بیت فاطمه، گذشته از اینکه یکی از بیوت رسول خدا است و همه فضائل را که سایر بیوت از آنها برخوردارند دارا است، خانه و بیت کسانی است که «أذهب الله عنهم الرجس و طهرهم تطهیراً» ۳۱.

آری این بیت علاوه بر اینکه بیت رسول خدا است، محل زندگی امیر مؤمنان نیز هست، همان کسی که نازل به منزله نفس رسول الله است. و محل زندگی فاطمه، بضعة رسول خدا و محل تولد و زندگی حسنین فرزندان رسول الله است. این بیت همان جایی است که آن حادثه مهم تاریخ جهان معنویت و نزول آیه تطهیر در میان آن به وقوع پیوسته است.

اگر فضیلت روضه را از راه حدیث رسول خدا، که زبان وحی است، شنیده‌ایم، فضیلت این بیت و اهل آن را مستقیم و بی رابطه از زبان وحی و از طریق کلام خدا می‌شنویم.

اگر پیامبر صلی الله علیه و آله فضیلت روضه را از طریق گفتارش به مسلمانان آموخته، طبق نقل محدثان شیعه و اهل سنت این بیت و اهل آن را، هم از راه گفتار و هم در عمل و کردار به مدت نه ماه، آن هم هر روز پنج

برد و مخدوش بودن آن را از هر دو جهت به دست آورد:

از نظر سند: به طوری که ملاحظه می‌کنید این روایت از نظر سند مرسل است و ابن ابی عمیر آن را از بعض اصحاب نقل کرده است و آن بعض مشخص نیست که چه کسی است! و می‌دانیم که روایت مرسل دارای حجّیت نیست.

و از نظر متن: این روایت از جهت متن مدرّج است و در علم درایه و حدیث شناسی مدرّج را چنین تعریف کرده‌اند:

«أن يقول الرواي كلاماً يريد أن يستدلّ عليه بالحديث فيأتي به بلا فصل فيتوهم أن الكلّ حديث»^{۳۴}

«روایت مدرّج آن است که راوی برای تأیید متن روایتی که نقل می‌کند، در ذیل آن مطلبی بگوید که خواننده و یا شنونده چنین تصور کند که آن هم از متن روایت است که از نظر حدیث شناسان، اینگونه روایات هم مخدوش و غیر قابل اعتماد است. و این روایت هم دقیقاً از همین روایات مدرّج است و ذیل و تعلیل در آن، نه از کلام امام بلکه مانند تعلیل‌های گذشته، از اضافاتی است که به وسیلهٔ راویان و یا به هنگام کتابت روایت به عمل آمده

درست است و مؤید روایات صحیح دیگری است که می‌گویند: «ذُقْت فِي بَيْتِهَا»

در تکمیل این بحث، لازم است به نقد و بررسی تنها روایتی بپردازیم که مرحوم صدوق در «معانی الأخبار» نقل کرده است و از ظاهر آن استفاده می‌شود که پیکر حضرت زهرا میان قبر و منبر مدفون است. و مخدوش بودن متن و سند آن را توضیح دهیم؛ متن روایت این است:

«حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكَّلِ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ السَّعْدَآبَادِيُّ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ أَبِي عَمِيرٍ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله: «مابين قبري ومنبري روضة من رياض الجنة ومنبري على ترعة من تُرع الجنة، لأنّ قبر فاطمة - صلوات الله عليها - بين قبره و منبره و قبرها روضة من رياض الجنة وإليه ترعة من تُرع الجنة».^{۳۳}

ظاهر این روایت با توجه به ذیل آن (... لأنّ قبر فاطمة...) این است که آن حضرت در میان قبر شریف و منبر منیف دفن شده است. ولی با یک توجهٔ اجمالی می‌توان به ضعف سند و تزلزل متن آن پی

است.

و دلیل بر این مدعا این است که حدیث «بین قبری و منبری» همانگونه که پیشتر اشاره کردیم، از احادیث عامی است و تنها در منابع اهل سنت آن هم به طور ضعیف؛ از جمله در مسند احمد نقل شده و در منابع معتبر مانند صحاح نیامده است. واقعیت تاریخی هم مدرج بودن این روایت و مضمون حدیث «بین قبری و منبری» را نفی می‌کند؛ زیرا رسول الله ﷺ در حال حیاتش جایگاه دفن پیکر مطهرش را معین نکرده بود؛ همانگونه که کیفیت نماز خواندن بر بدن مبارکش را بیان ننموده بود.

از این رو پس از رحلتش در هر دو مسأله میان اصحاب اختلاف نظر پدید آمد که به آن حضرت چگونه نماز بخوانند و در کجا دفنش کنند، تا اینکه امیر مؤمنان ﷺ فرمود:

«انّ رسول الله امائنا حياً وميئاً... فيصلون عليه بلا امام وانّ الله لم يقبض نبياً في مكان الا وقد ارتضاه لزميه فيه و اني لدافنه في حجرته التي قبض فيها فسلم القوم لذلك ورضوا به.»^{۳۵}

و این ضعف متن و سند موجب

گردیده است که صدوق رضی الله عنه با اینکه خودش این روایت را نقل کرده، در بیان آن چنین بگوید:

«قال مصنف هذا الكتاب رضی الله عنه روى هذا الحديث هكذا وأوردته لما فيه من ذكر المعنى، والصحيح عندي في موضع قبر فاطمة رضی الله عنها ما حدّثنا به أبي رضی الله عنه قال: حدّثني ... عن أحمد بن محمد بن أبي نصر البزنطي قال: قال: سألت أبا الحسن علي بن موسى الرضا رضی الله عنه عن قبر فاطمة رضی الله عنها فقال: دفنت في بيتها فلما زادت بنوا فيه في المسجد صارت في المسجد».^{۳۶}

گفتار صدوق قابل توجه است؛ زیرا او در این نقل و در این متن مردّد است و می‌گوید: «رُوي هذا الحديث هكذا» و توضیح می‌دهد از آنجا که این روایت با تردید و احتمال مدرّج بودن که در آن مشاهده می‌شود، نیاز آن به توجیه و بیان است و در نتیجه به جای این روایت مضمون روایت دیگر را صحیح می‌داند و آن را تأیید می‌کند که: «دفنت في بيتها».

باز به همین جهت ضعف متن و سند است که علامه مجلسی پس از نقل آن از معانی الاخبار، مضمون آن را مردود می‌داند و دفن شدن فاطمه رضی الله عنها در داخل بیت

خویش را تأیید می‌کند سپس به توجیه روایت می‌پردازد و روضه را به آن حدی که از ظاهر این روایت استفاده می‌شود، محدود نمی‌داند بلکه شامل بیت فاطمه علیها السلام نیز می‌داند؛ همانگونه که ما از روایات استفاده کردیم.

او پس از نقل روایت می‌گوید:

«الْأَظْهَرُ أَنَّهَا علیها السلام مَدْفُونَةٌ فِي بَيْتِهَا وَقَدْ قَدَّمْنَا الْأَخْبَارَ فِي ذَلِكَ. وَ لَعَلَّ خَيْرَ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ مَحْمُولٍ عَلَى تَوْسِعَةِ الرُّوضَةِ بَحِثْ تَشْمَلُ عَلَيَّ بَيْتَهَا».^{۳۷}

نکته قابل توجه:

این بود بررسی یک روایت مدرج و نظریه بزرگ محدث شیعه، شیخ صدوق علیه السلام در مورد این روایت و اشکال و ایراد تلویحی

و در نهایت اعراض وی از مضمون آن. و همچنین نظریه مرحوم علامه مجلسی در تأویل این روایت و توسعه‌ای که در مفهوم «روضه» قائل گردیده است لیکن باید به این نکته نیز توجه کرد که: آنگونه که ملاحظه کردید، همه کسانی که مدفن حضرت زهرا علیها السلام را در روضه، آن هم به مفهوم فاصله بیت و منبر مطرح کرده‌اند، به همین روایت، استناد و تعلیل نموده‌اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «بین قبري ومنبري روضة من رياض الجنة!»

در پایان از نظریات و انتقادات

صاحب‌نظران، که در تکمیل این بحث ما را یاری خواهد کرد استقبال می‌کنیم و صمیمانه سپاسگزاریم.

• پی‌نوشتها:

- ۱- سید بن طاوس در مصباح الزائر، صص ۲۴ و ۲۵ در این باره بیان زیبایی دارد.
- ۲- فروع کافی؛ ج ۴، ص ۵۵۶؛ صحیح بخاری، ابواب فضائل المدینة، ح ۱۷۸۹ و ابواب التطوع، ح ۱۱۳۷، ۱۱۳۸؛ صحیح مسلم، ح ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱؛ مسند احمد، ح ۲، صص ۲۳۶، ۲۹۷، ۴۳۸ و ۴۶۶
- ۳- کامل الزیارات، ص ۱۶
- ۴- فروع کافی، ج ۴، ص ۵۵۶؛ کنز العمال، ج ۱۲، صص ۲۵۷ و ۲۵۸
- ۵- فروع کافی، ج ۴، ص ۵۵۶

- ۶- منابع این حدیث را بیشتر آورديم.
- ۷- مسند احمد، ج ۲، ص ۳۳۴
- ۸- مسند احمد، ج ۳، ص ۳۸۹؛ کنز العمال، ج ۱۲، ص ۲۶۰
- ۹- مسند احمد، ج ۳، ص ۶۴؛ کنز العمال، ج ۱۲، ص ۲۶۱
- ۱۰- کنز العمال، ج ۱۲، ص ۲۶۰
- ۱۱- وفاء الوفا، ج ۱، ص ۴۳۵
- ۱۲- همان.
- ۱۳- تاریخ المسجد النبوی، ص ۱۱۶، چاپ مدینه.
- ۱۴- فروع کافی، ج ۴، ص ۵۵۵
- ۱۵- مناقب، ج ۳، ص ۳۶۵
- ۱۶- فروع کافی، ج ۴، ص ۵۵۶
- ۱۷- همان.
- ۱۸- همان.
- ۱۹- عیون أخبار الرضا، ج ۱، ص ۳۱۱
- ۲۰- قرب الاسناد، ص ۲۹۳، چاپ ۱۴۱۷، مؤسسه کوشانپور.
- ۲۱- اقبال الاعمال، ص ۶۲۳
- ۲۲- من لا یحضره الفقیه، با تصحیح غفاری، ج ۲، ص ۵۷۲
- ۲۳- به نقل از مناقب، ج ۳، ص ۳۶۵
- ۲۴- اعلام الوری، ص ۱۵۹
- ۲۵- اقبال الاعمال، ص ۶۲۴
- ۲۶- به نقل وافی، ج ۸، ص ۱۳۷۰
- ۲۷- مناقب، ج ۳، ص ۳۶۵
- ۲۸- رساله حسنیه، چاپ سنگی بدون مشخصات.
- ۲۹- تحریر، فصل زیارات، ص ۱۳۱، چاپ ایران ۱۳۱۴
- ۳۰- قد انعقد الاجتماع علی تفضیل ما ضمن الأعضاء الشریفة حتی علی الکعبة المنیعة. وقال الفاکهی: قالوا لا خلاف ان البقعة التي ضمت الأعضاء الشریفة أفضل بقاع الأرض علی الاطلاق حتی موضع الکعبة واقول أنا أفضل بقاع السماوات أيضاً.
- ۳۱- احزاب: ۳۳
- ۳۲- «... عن ابن عباس رضی الله عنه قال شهدنا رسول الله صلی الله علیه و آله تسعة أشهر يأتي كل يوم باب علي بن أبي طالب رضی الله عنه عند وقت كل صلاة فيقول السلام عليكم ورحمة الله وبركاته اهل البيت: «أنا يريد الله ليذهب عنكم الرجس

أهل البيت، ويطهركم تطهيرا ﴿ الصلاة الصلوة! كل يوم خمس مرات.

تفسیر «الدرّ المنثور»، ج ۵، ص ۱۹۹

۳۳- معانی الأخبار، تصحیح: غفاری، ص ۲۶۷

۳۴- مقباس الهدایة، مامقانی رحمته، ج ۱، ص ۲۲۱

۳۵- ارشاد مفید، چاپ بصیرتی، ص ۱۰۰

۳۶- معانی الاخبار، ص ۲۶۸

۳۷- بحار الانوار، ج ۱۰۰، ص ۱۹۳